

COVID-19 GEÇİRMİŞ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN HASTALIK
SÜRECİNE İLİŞKİN DENEYİMLERİ

Mustafa FİLİZ¹

Atakan ÖZTÜRK²

Received Date (Başvuru Tarihi): 14/12/2022

Accepted Date (Kabul Tarihi): 15/05/2023

Published Date (Yayın Tarihi): 20/06/2023

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Sağlık,
Pandemi,
Covid-19,
Üniversite Öğrencileri,

Bu çalışmada amaç, Covid-19 geçirmiş üniversite öğrencilerinin deneyimlerini çok yönlü olarak değerlendirmek ve konu ile ilgili bir ölçek geliştirmektir. Araştırmanın örneklemini çalışmaya gönüllü olarak katılan Covid-19 geçirmiş 120 öğrenci oluşturmaktadır. Verilere yönelik faktör analizi, t testi ve Anova testleri yapılmıştır. Covid-19'u geçirme şiddetinin kronik hastalığın var olup olmaması ve aşı olma durumuna göre değişmediği saptanmıştır. Covid-19 hastalığını geçirme şiddetinin öğrencinin ekonomik durumu, aşı doz sayısı, Covid-19 aşı türü, doktor tavsiyeli ilaç kullanma durumu ve bitkisel ilaç kullanım durumuna göre değişmediği tespit edilmiştir. Öğrencilerin yarısına yakının Türkiye sağlık sistemine güvendiği, neredeyse tamamının da Covid-19 aşısı olduğu saptanmıştır. Covid-19 ile mücadelede kurallara ve aşı olma gibi faktörlere uyulduğu görülmüştür. Aşı olma, aşı türü, ilaç gibi faktörlerin hastalığın şiddeti üzerinde etkili olmadığı ortaya konulmuştur.

EXPERIENCES OF UNIVERSITY STUDENTS WITH COVID-19 REGARDING THE ILLNESS
PROCESS

ABSTRACT

Keywords

Health,
Pandemic,
Covid-19,
University Students.

This study aims to assess the experiences of university students who have had Covid-19 in a comprehensive manner and develop a scale related to the subject. The research sample consists of 120 students who voluntarily participated in the study and had contracted Covid-19. Factor analysis, t-tests, and ANOVA tests were conducted on the data. It was found that the severity of Covid-19 infection did not differ based on the presence of chronic illness or vaccination status. Additionally, the severity of Covid-19 infection was not influenced by the economic status of the students, the number of vaccine doses received, the type of Covid-19 vaccine administered, the usage of doctor-recommended medication, or the use of herbal remedies. Almost all of the students had received the Covid-19 vaccine, and nearly half of them expressed trust in the Turkish healthcare system. Compliance with preventive measures and factors such as vaccination were observed in the fight against Covid-19. It was concluded that factors such as vaccine type, medication usage, and others did not significantly impact the severity of the disease.

Citation: Filiz, M. & Öztürk, A. (2023), Covid-19 Geçirmiş Üniversite Öğrencilerinin Hastalık Sürecine İlişkin Deneyimleri, ARHUSS, (2023), 6(1):1-18.

¹ Öğr.Gör. Artvin Çoruh Üniversitesi, mustafa2108@artvin.edu.tr

² Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, atakanozturk@artvin.edu.tr

1. GİRİŞ

Dünya tarihi açısından salgınlar her daim önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Salgınların yönetimlerin el değiştirmesinden sömürgeciliğe ve hatta iklim değişikliğine kadar kalıcı ve büyük etkileri söz konusudur. Örneğin, I. Dünya Savaşı sürecinde görülen İspanyol Gribi 500 milyondan fazla insana bulaşmış ve 18 aylık bir süreçte 40 ila 60 milyon arası insanın ölümüne neden olan en büyük salgın olarak tarihe geçmiştir (Crosby, 2003: 209).

Dünya Sağlık Örgütü (2020) tarafından “pandemi” olarak kabul edilen Covid-19 hastalığı, tüm insanları hem bireysel hem de toplumsal açıdan olumsuz yönde etkilemiştir (Wang et al., 2020a). Hastalığın ortaya çıktığı ilk on ay içinde Covid-19 tanısı konan 97 milyonun üzerinde olgu ve 2 milyonun üzerinde ölüm bildirilmiştir (WHO, 2020a). Öte yandan, 3 Ağustos 2022 tarihi itibarıyla dünya genelinde 580.598.208 vaka ve 6.409.680 ölüm gerçekleşirken (WHO, 2022), Türkiye’de toplam vaka sayısı 15.889.495 ve vefat sayısı ise 99.341 kişi olmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2022). Covid-19 virüsünün en çok görülen semptomları arasında halsizlik, yüksek ateş ve kuru öksürük bulunmaktadır. Mevsimsel gribe nispeten daha bulaşıcı ve patojenik olduğu bilinmekte ve tahmini ölüm oranı %0,5 ile %3 arasında değişmektedir (Murthy et al., 2020: 1500, Parodi & Liu, 2020: 1442).

Tüm dünyayı sarsan ve kısa zamanda dünya düzenini değiştiren Covid-19, hali hazırda etkilerini sürdürmektedir. Salgın hastalıklarla mücadelede makro düzeyde devletlere, mikro düzeyde ise bireylere sorumluluk düşmektedir. Özellikle sürecin etkin yönetimi adına bireylerin ruhsal yönden güçlü olması ile birlikte genel ve bireysel önlemlerin de dikkate alınması önemli görülmektedir. Benzer şekilde bu denli yaygın ve ölümcül etkileri olan Covid-19 ile ilgili olarak, bu hastalığa yakalananların hastalık sürecindeki deneyimlerinin tespiti ve bunların irdelenmesi de bir o kadar önemlidir. Literatürde Sun et al., (2021) tarafından Covid-19 hastalarının hastaneye yatış deneyimlerine yönelik yapılan çalışmada, hastaların bu süreçte fiziksel ve zihinsel stres yaşadıkları ve karantina altında hastalığa karşı tutumlarının ve duygusal tepkilerinin tedavi aşamasına göre değiştiği tespit edilmiştir.

Avustralya’da Covid-19 hasta deneyimlerinin araştırıldığı bir diğer çalışmada ise hastalığı atlatanların daha iyi hijyen uygulamaları da dahil olmak üzere yeni davranışları

benimsedikleri, genel sağlık durumlarını ve bağışıklık sistemlerini iyileştirmek için yaşam tarzlarında değişiklikler yapmak istedikleri sonucuna varılmıştır (Shaban et al., 2020).

Bir pandemi sonrasında ortaya çıkan vaka ve ölüm sayılarına ilişkin bilgilere ulaşmak kolay olsa da pandeminin neden olduğu uzun süreli sorunlara ilişkin bilgiler ve akademik çalışmalar nispeten sınırlıdır. Kaldı ki pandeminin ortaya çıkardığı sorunlar yıllarca sürebilmektedir (Kristensen et al., 2012; Sveen et al., 2018). Diğer yandan, pandemi sürecinde uygulanan sosyal mesafe, karantina vb. kurallar, hastaları yalnızlığa iterken hastalıkla mücadelede önemli bir etken olan toplum desteğinin de azalmasına neden olabilmektedir. Tüm bunlar hastalarda daha fazla psikolojik sorunlara neden olmakta ve pandemi etki sürecini uzatmaktadır (Armitage & Nellums, 2020). Strong (1990)'a göre salgın süreci ile mücadele, bireylerde ve toplumlarda ortak bir sorun olarak psiko-sosyal etkiler ortaya çıkarmakta ve hızla yayılarak kolektif bir salgına dönüşmektedir. Psiko-sosyal salgın, bu anlamda korku, açıklama ve eylem olarak üç farklı etkenle karşımıza çıkmaktadır. Bu üç faktör, hem bireysel hem de toplumsal korku ve kaygı düzeyini, yaşam standartları açısından, sağlık yönünden, gelecek açısından, sevdiklerini kaybetme veya ölüm korkusu ile artırmaktadır (Strong, 1990).

Toplumda her bireyin/kesimin olay ya da durumlar karşısındaki algı ve tepkisi farklı olabileceğinden, süreçlerden etkilenme düzeyleri ya da süreçlere ilişkin deneyimlerinin de farklı olması muhtemeldir. Covid-19 salgınında en yüksek ölüm oranlarının yaşlı nüfusta gerçekleşmiş olması, Avrupa ülkelerine göre nispeten genç nüfusu olan ülkemizi pandemi ile mücadelede daha avantajlı konuma getirmiştir (Sülkü et al., 2021). Buna rağmen Ülkemizde Covid-19 pandemi sürecinin çok yönlü etkilerine maruz kalan kesimlerden biri de genç nüfusu temsil eden üniversite öğrencileridir. Pandemi üniversite öğrencilerinin bir taraftan sağlıklarını diğer taraftan da eğitim süreçlerini etkilemiştir. Virüsün ülkemizde ilk kez görülmesinden (11 Mart 2020) oldukça kısa bir süre sonra, üniversite eğitime 3 hafta ara verilmesine müteakip, 26 Mart 2020 itibariyle bahar döneminde yüz yüze eğitimin yapılmaması ve eğitim öğretim süreçlerinin sadece uzaktan eğitim ile sürdürülmesi kararlaştırılmıştır (Sülkü et al., 2021).

Ülkemizde üniversiteye giriş sınavına hazırlanan gençlerin Covid-19 kaynaklı tükenmişlik ve anksiyete düzeyleri (Yavaş Çelik, 2021), üniversite öğrencilerinin Covid 19 pandemi öncesi ve sürecinde fiziksel performanslarındaki değişim (Koca &

Fazlıoğulları, 2021) gibi gençlerin ve üniversite öğrencilerinin pandemi sürecinde yaşadıklarını çeşitli açılardan ele alan araştırmalar literatürde sınırlıdır.

Wang et al., (2020b), çalışmasında “uzaktan eğitim”, “psikolojik etki”, “internet erişiminde imkân kısıtlılığı” gibi durumları öğrencilerin en çok problem yaşadığı konular olarak bulgulamıştır. Pandemi sürecinin belirsizliği ve kendini koruma kaygısı öğrencilerin derslere odaklanmasını zorlaştırmakta ve psikolojik olarak önemli bir baskı unsuru olmaktadır (Cao et al., 2020; Lee, 2020; Wang et al., 2020b). Ayrıca öğrenciler, sosyalleşmelerinin ve özgürlüklerinin kısıtlandığını ifade etmişlerdir (Çubuk, 2020). Covid-19 pandemi süreci, bireylerin geleceğe dair plan ve programlarında belirsizliğe neden olmuştur. Belirsizlik kişi üzerinde güçlü bir stres oluşturmaktadır (Bailey et al., 2009). Ayrıca belirsizlik, kaygı ve bulaşıcı hastalığın karakteristik bir unsuru olan korkuyu (Ahorsu et al., 2020; Pakpour & Griffiths, 2020) da beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı ülkemiz nüfusunun genç kesimini oluşturmaları itibarıyla daha sağlıklı ve Covid-19’a karşı daha dirençli olmaları beklenen üniversite öğrencilerinin salgın sürecine ilişkin bakış açıları ve yaklaşımları ile süreçle ilgili deneyimlerinin belirlenmesidir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin deneyimlerini ortaya koymaya yönelik bir ölçek geliştirmek ve Covid-19 geçirme şiddeti üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek şeklinde iki alt amaç söz konusudur. Bu çalışma ile hem literatüre katkı sağlanması hem de sağlık çalışanları ile yöneticilerine ışık tutacak çıktılar elde edilmesi hedeflenmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE YÖNTEMİ

2.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Artvin Çoruh Üniversitesinde ön lisans ve lisans öğrenimi gören Covid-19 geçirmiş öğrenciler, örneklemini ise bu evrenden çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma evreni büyüklüğü net olarak bilinmediği durumlarda, örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde ölçek soru sayısının 5 veya 10 katının alınması yeterli görülmektedir (Bryman & Cramer, 2004). Bu çalışmada kullanılan ölçek soru sayısı (11 sorusu) dikkate alındığında, 120 kişilik örneklemin yeterli olacağı kabul edilmiştir. Anket verilerinin toplanmasında örnekleme tekniklerine göre daha kolay, daha ucuz ve hızlı veri toplamaya imkân sağladığı için kolayda örnekleme (Gürbüz & Şahin, 2016) tercih edilmiştir. Anketlerin uygulanması sonucunda tüm sorulara cevap verilmemesi

ve/veya cevapların çelişkili bulunması gibi nedenlerden dolayı 7 anket analize dahil edilmemiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışma verilerini toplamak amacıyla geliştirilen anket formu üç ana bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcılara ait; kişisel bilgiler, ikinci bölümünde Covid-19 pandemisine yönelik katılımcıların yaklaşım ve bakış açılarını belirlemek amacıyla hazırlanan sorular ve formun son bölümünde ise araştırmacılar tarafından geliştirilen “Covid-19 pandemisi ile bireysel mücadele ölçeği” yer almaktadır

Kişisel bilgi formu: çalışmaya katılım sağlayacak öğrencilerin yaş, cinsiyet, sınıf, okudukları bölüm, ekonomik durum, kronik rahatsızlık durumu, gibi kişisel bilgilerini elde etmek amacıyla hazırlanan 7 sorudan oluşmaktadır.

Covid-19 pandemisine yaklaşım ile ilgili bölüm: öğrencilerin; Covid-19 geçirme şiddeti, Covid-19 geçirdikten sonra devam eden sağlık sorunları, Covid-19 aşısı olup olmadığı ve aşı olduysa hangi aşığı ve kaç doz olduğunu belirlemeye yönelik hazırlanan 7 soruyu içermektedir.

Covid-19 pandemisi ile bireysel mücadele ölçeği ise: likert tipi ve araştırmacılar tarafından geliştirilen toplamda 11 ifadeden (maddeden) oluşmaktadır. Likert ölçeği, kapalı uçlu sorulara, en basite indirgenmiş, zorunlu cevaplar verilmesini sağlayan bir tutum ölçeğidir. Bireysel tutumları, sistematik olarak ölçmek amacıyla kullanılır. Kullanıcının bireysel düşüncesini en hızlı şekilde aktarmasını sağlar (Gürbüz & Şahin, 2016).

Bu noktada öncelikle araştırma amacına yönelik 18 maddelik bir ölçek geliştirilmiş ve bu ölçek; 1 doktor, 1 hemşire ve alanda bilgi sahibi 2 akademisyenle değerlendirilerek madde sayısı 13'e düşürülmüştür. Ardından Covid-19 geçirmiş 52 kişilik öğrenci grubu üzerinde yapılan pilot çalışma sonucu 2 ifadenin Cronbach Alpha katsayısını olumsuz etkilediği ve tam olarak anlaşılmadığı görüldüğünden söz konusu 2 ifadenin ankette çıkarılmasına karar verilmiştir. Elde edilen veriler kapsamında yapılan faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda, ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğuna karar verilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Anket verilerinin analizinde kullanılacak testlerin belirlenmesi öncesinde verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bu amaçla verilerde normalliğin göstergesi olarak çarpıklık ve basıklık katsayısı değerleri dikkate alınmıştır. Buna göre çalışmada çarpıklık ve basıklık değerlerinin (-1,211/2,345) Tabachnick & Fidell (2007) çalışmasında ifade edilen normal sınırlar (-3/+3) içerisinde kaldığı görülmüştür. Veriler normal dağılım gösterdiği için parametrik istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Bağımsız iki grubun karşılaştırılmasında t testi, üç ya da daha fazla sayıda grubun ortalamalarının karşılaştırılmasında ise varyans analizi (Oneway ANOVA) testi kullanılmıştır. ANOVA sonucunda belirlenen farklılıkların kaynaklandığı grupların belirlenmesinde ise Tukey çoklu karşılaştırma testinden faydalanılmıştır. Analizlerin yapılmasında IBM SPSS 25 paket programından faydalanılmıştır.

2.4. Etik İzinler

Çalışmada kullanılan anket formunun, bilimsel yönden araştırma ve yayın etik ilkelerine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kuruluna gerekli belgeler oluşturularak başvuruda bulunulmuş ve kurulun 22.04.2022 tarihli ve E.47392 sayılı kararıyla çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna dair etik kurul belgesi alınmıştır. Ayrıca çalışmaya katılan öğrencilere gerekli bilgilendirmeler yapıldıktan sonra, gönüllü olarak ankete katılmak isteyen öğrencilerle çalışma gerçekleştirilmiştir.

3.BULGULAR

Bu bölümde çalışma kapsamında elde edilen bulgular paylaşılacaktır. Bulgular 4 kısımda verilmiş olup, birinci kısımda öğrencilerin genel özellikleri ve pandemi süreci ile ilgili görüş ve deneyimlerine yer verilmiştir. İkinci kısımda öğrencilerin Covid-19 ile bireysel mücadele uygulamalarına, üçüncü kısımda bireysel mücadelenin çeşitli değişkenlere göre değişimi, dördüncü kısımda ise Covid-19 hastalığını geçirme şiddetinin çeşitli değişkenlere göre farklılık arz edip etmediğine yönelik elde edilen bulgular paylaşılmıştır.

3.1.Öğrencilerin genel özellikleri ve Covid-19 sürecine ilişkin görüşleri ve deneyimleri

Tablo 1’de öğrencilere yönelik çeşitli demografik bilgiler verilmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun (%70) kadın olduğu, öğrencilerin yarısından fazlasının ailelerinin ekonomik durumunu orta (%61,7) düzey olarak tanımladığı, yarısından çoğunun (%56,7) 21-23 yaş arasında olduğu, büyük çoğunluğunun kronik rahatsızlığının olmadığı (%92,5) ve çoğunluğun (%80,0) sağlık bölümlerinde okuyan öğrencilerden oldukları görülmüştür.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Değişkenler	Sayı	%	Değişkenler	Sayı	%		
Cinsiyet	Kadın	84	70,0	Yaş	18-20	32	26,7
	Erkek	36	30,0		21-23	68	56,7
	Çok Kötü	9	7,5		24 ve üzeri	20	16,6
Ekonomik durum	Kötü	22	18,3	Kronik rahatsızlık	Var	9	7,5
	Orta	74	61,7		Yok	111	92,5
	İyi	15	12,5	Bölüm/Program	Sağlıkla ilgili	96	80,0
			Diğer		24	20,0	

Tablo 2’de öğrencilerin Covid-19 sürecine ilişkin bazı görüşleri ve deneyimleri gösterilmiştir. Buna göre, Türkiye sağlık sistemine öğrencilerin yarısına yakının güvendiği (%46,7), neredeyse tamamının Covid-19 aşısı olduğu (%94,2), yarısından fazlasının Covid-19 hastalığı geçirdikten sonra kalıcı bir sağlık sorununun olmadığı (%58,3), Sağlık Bakanlığının Covid-19 ile mücadelesini yeterli bulanların oranı %37,5 olduğu, yarısından fazlasının (%65,8) 2 doz aşı olduğu ve aşı türü olarak genel itibariyle (%74,2) Biontech aşısının tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 3’te Covid-19 hastalığı geçiren öğrencilerin, hastalık sonrasında devam eden sağlık sorunlarına yönelik bilgiler verilmiştir. Buna göre Covid-19 geçiren öğrencilerin %25’nin halsizlik/yorgunluğunun arttığı ve halsizlik/yorgunluk artışının diğer kalıcı sağlık sorunlarına nispeten daha yüksek bir oranda olduğu görülmüştür. Genel itibariyle bakıldığı zaman Covid-19 geçiren öğrencilerde kalıcı sağlık sorunu görülme oranı %9,2 ile %25,0 arasında değişmektedir.

Tablo 2. Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Covid-19 Sürecine İlişkin Görüşleri ve Deneyimleri

Değişkenler		Sayı	%	Değişkenler		Sayı	%
Türkiye sağlık sistemine güven durumu	Hiç güvenmiyor	8	6,7	Covid-19 aşısı oldunuz mu?	Evet	113	94,2
	Güvenmiyor	16	13,3		Hayır	7	5,8
	Kararsız	32	26,7				
	Güveniyor	56	46,7				
Sağlık Bakanlığı Covid-19'la mücadelede yeterli miydi?	Çok güveniyor	8	6,7	Covid-19 aşısı doz sayısı	1	6	5,0
	Evet	45	37,5		2	79	65,8
	Kararsızım	35	29,2		3	26	21,7
	Fikrim yok	10	8,3		4	2	1,7
Covid sonrası kalıcı sağlık sorununuz var mı?	Evet	30	25,0	Covid-19 aşısı türü?	B	89	74,2
	Evet	50	41,7		S	20	16,7
	Hayır	70	58,3		B+S	2	1,7
				B+S+T	2	1,7	
				Hiçbiri	7	5,8	

B: Biontech, S: Sinovac, T: Turcovac

Tablo 3. Covid-19 Geçirdikten Sonra Yaşanan Başlıca Sorunlar

Sağlık sorunları	Sayı	%	Sağlık sorunları	Sayı	%
Halsizlik/Yorgunluk artışı	30	25,0	Koku duyusunda azalış	13	10,8
Unutkanlık artışı	24	20,0	Öksürük devamı	13	10,8
Kol/Bacak kaslarımda ağrı artışı	22	18,3	Tat duyusu azalışı	12	10,0
Nefes darlığı artışı	21	17,5	Sırt ağrısı artışı	11	9,2
Baş ağrısı artışı	18	15,0	Koku ve tada karşı arttı	11	9,2

3.2.Covid-19 ile Bireysel Mücadele Uygulamaları

Tablo 4'te öğrencilerin Covid-19 pandemisi mücadele ölçeğine yönelik yapılan açıklayıcı faktör analizi bulguları verilmiştir. KMO değerinin iyi ($0,767 > 0,600$) olduğu, bundan dolayı örneklemin faktör analizi için yeterli olduğu ve Bartlett testinin sonucu ise anlamlı ($0,000 < 0,05$) olduğu, bundan dolayı korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapacak ölçüde için yeterli olduğu görülmüştür (Gürbüz ve Şahin, 2016: 312).

Tablo 4'e göre ölçeğin iki alt boyutta toplandığı ve açıklanan varyans oranının %52,822 olduğu ve tüm faktör yüklerinin 0,500 üstünde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ölçeğin varyans ve faktör yükleri açısından yeterli olduğu ifade edilebilir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 311).

Tablo 4. Faktör Analizi Bulguları

Faktör	Değişkenler	Faktör Yükleri	Öz değer	Açıklanan Varyans
Önlemler	Hijyen kurallarına uydum.	0,724	4,116	%37,416
	Maske kuralına uydum.	0,787		
	Mesafe kuralına uydum.	0,750		
	Kalabalık ortamlardan (Düğün, Kafe, toplantı vb.) uzak durdum.	0,646		
	Sokağa çıkma yasaklarına uydum.	0,784		
	Covid-19 olduğumdan şüphelendiğimde hemen test yaptırdım.	0,578		
	Covid-19 hastalığım sürecinde karantina kurallarına uydum	0,666		
Tedavi uygulamaları	Bağışıklık sistemimi güçlendirmek için çeşitli bitkisel ürünler kullandım.	0,718	1,695	%15,406
	Bağışıklık sistemimi güçlendirmek için çeşitli ilaçlar (Doktor tavsiyeli) kullandım.	0,808		
	Covid-19 hastalığı ile mücadelede bitkisel ilaç/yiyecek/içecek kullandım.	0,744		
	Covid-19 için doktorun verdiği ilaçları kullandım.	0,552		

Faktör analizi sonucunda alt boyutların isimlendirilmesinde, boyutların altında toplanan ifadeler dikkate alınmış ve tüm ifadeleri kapsayacak şekilde birinci faktör “Önlemler” ve ikinci faktör ise “Tedavi Uygulamaları” olarak adlandırılmıştır. Buna göre Covid 19 sürecinde hastalığa karşı bireysel mücadele uygulamaları ile ilgili maddeleri içeren “Önlemler” boyutuna ilişkin faktör yüklerinin .578 ile .787 arasında, ikinci faktör olan “Tedavi Uygulamaları” boyutuna ilişkin faktör yüklerinin ise 0,552 ile 0,808 arasında değiştiği görülmektedir.

Tablo 5. Bireysel Mücadele Uygulamaları Alt Boyutlarının Çeşitli Özellikleri

Boyutlar	Min.	Max.	Ortalama	Cronbach Alpha a
Önlemler	1,71	5,00	4,21	0,834
Tedavi uygulamaları	1,00	5,00	3,04	0,707

Tüm Anketin Cronbach Alpha a Değeri: 0,800

Tablo 5’te çalışmada kullanılan anketin alt boyutlarının minimum, maksimum, ortalama ve Cronbach Alpha a değeri verilmiştir. Buna göre önlemler boyutunun, tedavi uygulamaları boyutunun ve tüm anketin güvenilirlik düzeyinin (>0,700) yeterli olduğu (Gürbüz ve Şahin, 2016) görülmüştür. Ayrıca likert puan ortalamaları baz alındığında öğrencilerin Covid 19 sürecinde hastalığa karşı önlemlere (4,21) tedavi uygulamalarından (3,04) daha fazla ağırlık verdikleri de anlaşılmaktadır. Bir başka

ifadeyle öğrenciler Covid 19'a yakalanmamak için gerekli önlemleri büyük ölçüde benimsemiş ve uygulamışlardır.

3.3.Covid-19 ile Bireysel Mücadele Uygulamalarının Çeşitli Faktörlere Göre Değişimi

Öğrencilerin Covid-19 ile mücadele yöntemlerinin okudukları bölüm/programın sağlıkla ilgili olma durumuna ve cinsiyete göre değişip değişmediği belirlemek için yapılan T-testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre öğrencilerin okudukları bölümün sağlıkla ilgili olmasında ve cinsiyete göre Covid-19 ile mücadele uygulamalarının alt boyutları olan önlemler ve tedavi uygulamaları boyutları açısından herhangi bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 6. Covid-19 ile Bireysel Mücadele Uygulamaları T-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Değişkenler	n	Ort.	ss	t	p
Önlem boyutu	Sağlık Bölümü	96	4,20	0,594	-0,266	0,791
	Diğer Bölümler	24	4,24	0,791		
Tedavi boyutu	Sağlık Bölümü	96	3,05	0,931	0,335	0,731
	Diğer Bölümler	24	2,98	0,875		
Önlem boyutu	Erkek	36	4,10	0,705	-1,267	0,208
	Kadın	84	4,26	0,600		
Tedavi boyutu	Erkek	36	2,96	1,019	0,283	0,549
	Kadın	84	3,07	0,874		

3.4.Covid-19'u Geçirme Şiddetinin Çeşitli Faktörlere Göre Değişimi

Öğrencilerin Covid 19 geçirme şiddetinin kronik hastalığın varlığı, aşı olma durumu ve kronik sağlık sorunu varlığına göre değişip değişmediğini belirlemek için yapılan T-testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre Covid-19'u geçirme şiddetinin kronik hastalığın var olup olmaması ve aşı olma durumuna göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Buna karşılık, Covid-19'u geçirme şiddetinin kalıcı sağlık sorunu olan ve olmayan öğrenciler arasında anlamlı şekilde farklılaştığı görülmüştür ($p:0,000<0,05$). Bir başka ifadeyle Covid-19 kaynaklı kalıcı sağlık sorunu olan öğrencilerin Covid-19 geçirme şiddetinin (74,30), kalıcı sorunu olmayan öğrencilere (55,53) göre çok daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 8'de öğrencilerin Covid 19 geçirme şiddetini etkileyen faktörlere ilişkin ANOVA testi sonuçları verilmiştir. Buna göre öğrencilerin Covid-19 hastalığını geçirme şiddetinin; öğrencinin ekonomik durumu, aşı doz sayısı, Covid-19 aşı türü, doktor

tavsiyeli ilaç kullanma durumu ve bitkisel ilaç kullanma durumuna göre değişmediği belirlenmiştir ($p>0,05$).

Tablo 7. Covid-19'u Geçirme Şiddeti T-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Değişkenler	n	Ort.	ss	t	p
Covid-19 geçirme şiddeti	Kronik hastalık var	9	72,33	0,115	1,993	0,065
	Kronik hastalık yok	111	62,62	0,211		
Covid-19 geçirme şiddeti	Aşı olmuş	113	64,13	0,873	1,334	0,185
	Aşı olmamış	7	50,71	0,891		
Covid-19 geçirme şiddeti	Kalıcı sağlık sorunu var	50	74,30	0,910	4,307	0,000
	Kalıcı sağlık sorunu yok	70	55,53	0,756		

Tablo 8. Covid 19'u Geçirme Şiddeti ANOVA Sonuçları

Alt Boyutlar	Varyans Kaynağı	Kareler Top.	SD	Kareler Ort.	F	P
Ekonomik durum	Gruplar Arası	27,16	3	0,905	1,360	0,259
	Gruplar İçi	77,215	116	0,665		
	Toplam	79,931	119			
Covid-19 aşısı doz sayısı	Gruplar Arası	0,988	4	0,247	0,787	0,536
	Gruplar İçi	33,914	108	0,314		
	Toplam	34,903	112			
Covid-19 aşı türü	Gruplar Arası	0,075	4	0,019	0,034	0,998
	Gruplar İçi	59,695	108	0,553		
	Toplam	59,770	112			
Covid-19 ilaçları kullanma durumu	Gruplar Arası	4,665	4	1,166	0,579	0,679
	Gruplar İçi	231,702	108	2,015		
	Toplam	236,367	112			
Bitkisel ilaç kullanımı	Gruplar Arası	12,476	4	3,119	1,855	0,123
	Gruplar İçi	193,316	108	1,681		
	Toplam	205,792	112			

4.SONUÇ

Covid-19 geçirmiş üniversite öğrencilerinin bireysel mücadele uygulamaları ve hastalık deneyimlerinin araştırıldığı bu çalışma sonucunda; Covid-19 hastalığı geçiren öğrencilerin %58,3'ünün hastalık sonrası kalıcı bir sağlık sorununun olmadığını, öğrencilerin %37,5'inin Sağlık Bakanlığın pandemi ile mücadelesini yeterli bulduğunu, öğrencilerin çoğunlukla iki doz aşı olduğu ve tercih ettikleri aşı türünün genellikle Biontech olduğu görülmüştür.

Greenwood (2014) bulaşıcı hastalıklarının yayılmasında aşılama programlarının ölüm ve sakatlık oranlarında azalmaya neden olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, çocuk felci ve çiçek hastalığının dünya genelinde ortadan kaldırılmasında aşılamanın büyük bir etkisi olmuştur. WHO (2019) da aşılamanın hastalıklardan kaçınmanın en uygun maliyetli

yollarından biri olduğunu öne sürmüştür. Bu nedenle, Covid-19 aşılarının etkin bir şekilde geliştirilmesiyle pandemi ile mücadelede önemli adımlar atıldığı söylenebilir. Bununla beraber, Dünya Sağlık Örgütüne göre insanlarda, genel itibariyle aşı konusunda tereddütler bulunmakta ve bunlar giderek önem arz eden konular arasında yer almaktadır. (WHO, 2019). Örneğin, 2019 yılında Dünya Sağlık Örgütü, küresel sağlığa yönelik ilk on tehdit arasında aşı karşıtı olduğunu belirtmiştir. Birçok ülkede aşı konusunda tereddüt ve yanlış bilgilendirme, topluluk bağışıklığına ulaşmanın önünde önemli engeller oluşturmaktadır (Larson et al., 2014). Geliştirilen Covid-19 aşıları ile ilgili de tereddütler yaşanmakta ve cevaplandırılması gereken bir takım sorular bulunmaktadır. Özellikle hangi aşı olunmalı, kaç doz olmalı, belirli sürelerde olmam gerekir mi, farklı tür aşilar olunmalı mı, aşiların koruyuculuğu ne kadar, aşı olmanın ilerleyen zamanlarda yan etkileri olacak mı, aşilama işlemleri ne zamana kadar devam edecek vb. sorular Covid-19 aşiları hakkında aşı tereddüdüne neden olmaktadır (Weston & Frieman, 2020; Khatamzas et al., 2020; Çelen, 2021). Bu çalışmanın bulgularına göre öğrencilerin Covid-19 aşısına yönelik tereddütlerinin daha az olduğu söylenebilir. Covid-19 aşısını öğrencilerin büyük çoğunluğun yaptırmış olması öğrencilerin pandemiyle mücadele sürecinde bilinçli davrandığına ve aşıyla ilgili bazı olumsuz söylemlerden fazlaca etkilenmediğine işaret etmektedir. Yine de aşı yaptırmayan ya da aşı konusunda tereddütleri olanlar dikkate alındığında aşilar ile ilgili bilgilendirici ve eğitici faaliyetlerin uygulanmasının faydalı olacağı ve bu sayede aşı tereddüdünün azaltılacağı ifade edilebilir.

Yine bu çalışma kapsamında araştırmacılar tarafından geliştirilen “Covid-19 pandemisi ile bireysel mücadele ölçeğinin” iki alt boyuttan (önlemler ve tedavi uygulamaları) oluşan geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ispatlanmıştır. Mezuniyet sonrası istihdam ve kariyer yolunda ilerleme gibi belirsizliklerin olmasının üniversite öğrencilerinde stres ve kaygıya neden olduğu bilinmektedir. Bu durum, pandemi ile beraber başlayan uzaktan eğitim sistemi ile daha da şiddetlenmiştir (Ceviz et al., 2020). Bu çalışma beraber, üniversite öğrencilerinin pandemi deneyimlerinin belirlenmesine yönelik yapılacak çalışmalarda kullanılabilir bir ölçek literatüre kazandırılmıştır.

Covid-19 hastalığını geçirme şiddeti üzerinde etkili olması beklenen pek çok faktörlerden kalıcı sağlık sorunu hariç diğer tüm faktörlerin etkilerinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Buna göre, kalıcı sağlık sorunu olan öğrencilerin olmayanlara göre Covid-19 geçirme şiddeti daha yüksek ve bu farklılık da istatistiki olarak

anlamli bulunmuştur. Bu sonucu destekler şekilde literatürde, Covid-19 nedeniyle hastaneye yatışı gerçekteşen kronik hastalığı olan hastalar, kronik hastalığı olmayan hastalara göre covid-19 hastalığını daha ağır geçirmiş ve daha fazla ölüm gerçekteştiği görölmüştür (Eskander et al., 2021: Ghaffari et al., 2021: Mao et al., 2020). Özellikle kardiyovasküler hastalığı olan bireylerde Covid-19 hastalığının daha ağır seyrettiği ve daha yüksek ölüm oranlara neden olduğu Çin'de yapılan çalışmayla bulgulanmıştır (Chen et al., 2020). Noor & Islam (2020) çalışmasına göre Covid-19'un öldürme oranı, hipertansiyonlu hastalarda 2 kat, diyabet hastalarında 1,8 kat ve kardiyovasküler hastalarda 2,5 kat arttığı görölmüştür. Bu veriler ışığında, Covid-19 hastalığını geçirmeden önce veya geçirme aşamasında, hastalığın şiddetini azaltıcı önlemlerin alınmasının kalıcı sağlık sorunlarını azaltması yanında hastalık bulaşsa dahi daha düşük şiddette geçirmeye imkân sağlayacağı şeklinde yorumlanabilir. Yao et al., (2020) göre, pandemiler daha fazla strese neden olup, daha çok depresif ve anksiyete bozukluğuna neden olmaktadır. Bu durum Covid-19 geçiren bireylerin hastalığı daha ağır geçirmelerine ve daha çok kalıcı sağlık sorunları yaşamalarına neden olmaktadır. Literatürde pandemi sürecinde bireylerin ruhsal ve psikososyal açıdan ciddi şekilde etkilendiği ve bu durumun hastalığın şiddeti ile ilintili olduğunu öne süren birçok çalışma bulunmaktadır. WHO (2020b) verilerine göre pandemiler, yaşamsal ve ekonomik kayıplara neden olduğu gibi psikososyal açıdan da birçok probleme neden olmaktadır. Kaygı ve endişeye de yol açıp bireyi yıpratmaktadır (Lai et al., 2020). Hem fiziksel hem de ruhsal açıdan birçok olumsuz etkisi bulunan Covid-19 (Li et al., 2020), toplum içerisinde endişe, kaygı ve korkuya neden olmaktadır (Ahorsu et al., 2020: Memiş Doğan & Düzal, 2020). Xiang et al., (2020) göre, yayılma hızının belirlenemediği Covid-19 pandemisine karşı genel itibariyle, tedavi esaslı önlemler daha çok öne çıktığı görölmekte, ancak pandemiden etkilenen kişilerin ruhsal sağlıkları göz ardı edilmektedir. Özellikle üniversite öğrencileri pandemi sürecinde psikososyal açıdan daha önemli sorunlar yaşamaktadır (Zengin & Şengel, 2020). Shigemura et al., (2020), göre devamlı olarak yaşanan korku veya stres, uykusuzluk, göğüste sıkışma ve çarpıntı gibi fiziksel işlevsel bozukluklara yol açabilir ve daha fazla ilerleme, anksiyete bozuklukları, depresyon ve hipertansiyon gibi birçok zihinsel ve fiziksel sorunlara yol açmaktadır.

Çalışmanın planlanma aşamasında üniversite sağlıkla ilgili bölümlerinde/programlarında okuyan öğrencilerin diğer öğrencilere, kadın öğrencilerin ise erkek öğrencilere nazaran hassas olmaları nedeniyle Covid-19 ile mücadelede farklı

yaklaşımlar sergileyeceği öngörülmüştür. Ancak çalışma sonucunda mücadele uygulamalarının hem önlemler hem de tedavi uygulamaları boyutlarının bölüm/program ve cinsiyet açısından farklılaşmadığı görülmüştür. Diğer yandan, Covid-19 hastalığını geçirme şiddetinin öğrencinin ekonomik durumu, aşı doz sayısı, Covid-19 aşı türü, doktor tavsiyeli ilaç kullanma durumu ve bitkisel ilaç kullanım durumuna göre de değişmediği belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle Covid-19 ile mücadelede sayılan faktöre bağlı olarak ortaya çıkması beklenen farklılıklar gerçekleşmemiştir. Gallagher et al., (2020) göre Covid-19'un ruh sağlığı üzerindeki etkisinin, kişinin virüsle ilgili deneyimleri ve algılanan stres düzeyine bağlı olarak farklılık arz edebileceğini belirtmiştir. Pandemiye karşı geliştirilen önlemler, üniversite öğrencilerini diğer kesimlere göre daha fazla etkilemiştir. Karantina süreci, sürekli kapalı ortamlarda bulunulması ve arkadaşlardan ayrılık gibi nedenlerden dolayı depresyon, çaresizlik ve öfke (Karataş, 2020), ölüm korkusu ve anksiyete (Altun Ekiz, 2020), umutsuzluk gibi duyguların yoğun yaşanmasına yol açmıştır. Ceviz et al., (2020) yaptıkları çalışmada, erkeklerin kadınlara göre, 30 yaş ve üzeri öğrencilerin diğer öğrencilere göre, enstitü öğrencilerinin diğer öğrencilere göre ve hazırlık sınıfı öğrencilerinin diğer sınıflarda okuyan öğrencilere göre daha az kaygı düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Çin'de yapılan bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin pandemi sürecinde kırsal bölgede bulunma ve aile gelir düzeyindeki belirsizlik nedeniyle anksiyete yaşadığı bulgulanmıştır (Cao et al., 2020). Öğrencilerin, cinsiyet, yaş, bilgi düzeyi, gibi faktörlerin (Sever & Özdemir, 2020) ve akran karşısında bilgi sahibi olmak için geçirilen sürenin duygu durumlarını etkilediği görülmüştür (Kecojevic et al., 2020). Hong Kong'da bulunan uluslararası öğrencilerle gerçekleştirilen bir araştırmada ise Covid-19 pandemisinin öğrencilerin duygusal deneyimlerini, tez rehberlik süreçlerini, zihinsel ve psikolojik durumlarını, aile ilişkilerini, tinsel ve ekonomik durumlarını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Istiqomah & Meilani, 2020).

Çalışmada, Covid-19 geçiren öğrencilerin %25'nin halsizlik/yorgunluğunun arttığı ve halsizlik/yorgunluk artışının diğer kalıcı sağlık sorunlarına nispeten daha yüksek bir oranda olduğu ve öğrencilerde kalıcı sağlık sorunu görülme oranı %9,2 ile %25,0 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca nefes darlığının %17,5, baş ağrısının %15,0 ve öksürüğün ise %10,8 oranında devam ettiği bulgulanmıştır. Docherty et al., (2020), Cummings et al., (2020) ve Filiz et al., (2021), Covid-19'un semptomları arasında ateş, öksürük ve nefes darlığının olduğu bulgulanmıştır. Covid-19 geçiren hastalarda tat ve koku kaybı genç ve

kadın bireylerde daha fazla olduğu bulgulanmıştır (Sehanobish et al., 2021: Hopkins et al., 2020). Eravci et al., (2021) tat ve koku kaybının %38 oranlarında olduğunu bulgulanmıştır.

Bu çalışmada literatüre yeni bir ölçeğin kazandırılması ve Covid-19 geçirmiş üniversite öğrencilerinin deneyimlerinin birçok yönden araştırılması açısından önem arz etmektedir. Bu konuda yapılacak çalışmalarda farklı yaş gruplarının ve özellikle yaşlı bireylerinin tecrübelerinin ortaya konulmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Covid-19 geçirme sürecini hastanede tamamlamış bireylerin, sağlık verilerinin değerlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılmasının faydalı olacağı öngörülmektedir. Son olarak, Covid-19 geçiren hastaların hastalık süreci ile ilgili belirli bir sürenin sınırlandırılarak değerlendirilmede bulunmanın daha yararlı olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahorsu, D. K., Lin, C.Y., Imani, V., Safari, M., Griffiths, M. D. & Pakpour, A. H. (2020). The Fear Of COVID-19 Scale: Development And İnitial Validation. *International Journal Of Mental Health And Addiction*. <https://doi.org/10.1007/S11469-020-00270-8>.
- Altun Ekiz, M. (2020). Koronavirüs Karantinasında Günlük Tutan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Gazi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 25, 387-401.
- Armitage, R., & Nellums, B. (2020). COVID-19 And The Consequences Of İsolating The Elderly. *The Lancet Public Health*, 5(5), E256. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30061-X](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30061-X).
- Bailey, D.E., Jr., Landerman, L., Barroso, J., Bixby, P., Mishel, M.H., Muir, A.J. & Clipp, E. (2009). Uncertainty, Symptoms, And Quality of Life in Persons With Chronic Hepatitis C. *Psychosomatics*, 50, 138-146. <https://doi.org/10.1176/Appi.Psy.50.2.138>.
- Bryman, A., & Cramer, D. (2004). *Quantitative Data Analysis With SPSS 12 And 13: A Guide For Social Scientists*. Routledge.
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J. & Zheng, J. (2020). The Psychological İmpact of The COVID-19 Epidemic on College Students in China. *Psychiatry Research*, 287, 112934. <http://doi.org/10.1016/J.Psychres.2020.112934>.
- Ceviz, N., Tektaş, N., Basmacı, G. & Tektaş, M. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerini Etkileyen Değişkenlerin Analizi. *International Journal Of Scholars İn Education*, 3 (2), 312-329.
- Chen, R., Liang, W., Jiang, M., Guan, W., Zhan, C., Wang T, et al. (2020). Risk Factors of Fatal Outcome İn Hospitalized Subjects With Coronavirus Disease 2019 From A Nationwide Analysis İn China. *Chest*, 158 (1), 97-105.
- Crosby, A.W. (2003). *America's Forgotten Pandemic: The Influenza Of 1918* (2. Baskı). United States Of America: Cambridge University Press.
- Cummings, M.J., Baldwin, M.R., Abrams, D., Jacobson, S.D., Meyer, B.J., Balough, E.M., et al. (2020). Epidemiology, Clinical Course, And Outcomes Of Critically İll Adults With COVID-19 İn New York City: A Prospective Cohort Study. *The Lancet*, 395(10239), 1763-70.
- Çelen, M.K. (2021). Covid-19: Soru İşaretleri. *Dicle Tıp Dergisi* (Özel Sayı), 65-69.
- Çubuk, B. (2020). Covid 19 İle Gelen Kayıp Nesne, Yas Ve Depresyon. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 90-99.
- Docherty, A.B., Harrison, E.M., Green, C.A., Hardwick, H.E., Pius, R., Norman, L., et al. (2020). Features Of 20 133 UK Patients in Hospital With COVID-19 Using The ISARIC WHO Clinical Characterisation Protocol: Prospective Observational Cohort Study. *BMJ*, 369:M1985.
- Eravci, F.C., Poyraz N, Korkmaz C, Alper H, Orhan M, Dundar MA, Yılmaz PD, Arbag H. (2021). The Relationship Between Pneumonia Severity And The Presence Of Anosmia And Ageusia İn Hospitalized Patients With Covid-19. *Selcuk Med J*, 37(4), 339-344.
- Eskandar EN, Altschul DJ, De La Garza Ramos R, et al. (2021). Neurologic Syndromes Predict Higher in-Hospital Mortality in COVID-19. *Neurology* 96, 1527-1538.
- Filiz, M., Yılmaz, G., Fidan, G., Köşger, S., Kadioğlu, E., Savaşçı, Ü. et al., (2021). COVID-19 Pandemisinde Üçüncü Basamak Bir Hastane Deneyimi. *FLORA*, 26 (2), 257-66.
- Gallagher, M.W., Zvolensky, M. J., Long, L. J., Rogers, A. H., & Garey, L. (2020). The İmpact of Covid-19 Experiences And Associated Stress on Anxiety, Depression, And Functional İmpairment İn American Adults. *Cognitive Therapy And Research*, 44(6), 1043-1051.
- Ghaffari, M., Ansari, H., Beladimoghadam, N., et al. (2021). Neurological Features And Outcome in COVID-19: Dementia Can Predict Severe Disease. *J Neurovirol*, 27, 86-93.
- Greenwood, B. (2014). The Contribution of Vaccination to Global Health: Past, Present And Future. *Philos Trans R Soc B Biol Sci*, 369 (1645), 20130433.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem Analiz*. Seçkin Yayıncılık/ Sosyal Bilimler.

- Hopkins, C., Surda, P., Whitehead, E, et al. (2020). Early Recovery Following New Onset Anosmia During The Covid-19 Pandemican Observational Cohort Study. *J Otolaryngol Head Neck Surg*, 49, 1-6.
- Istiqomah, L., & Meilani, R. I. (2020). Exploring The Emotions of Single International Students in Hong Kong Facing The Covid-19 Pandemic. *Journal Of International Students*, 10(S3), 91-107.
- Karataş, Z. (2020). *Covid-19 Pandemisi Sürecinin LGS ve YKS Hazırlık Sürecinde Olan Çocuk Ve Ergenlerin Psikolojilerine Yansımalarının İncelenmesi*. In Pandemi Döneminde Çocuk ve Ergen Psikolojisi (Ed B Gençdoğan): 54-74. Ankara, Türkiye Klinikleri.
- Kecojevic, A., Basch, C., Sullivan, M., & Davi, N. (2020). The Impact of The Covid-19 Epidemic On Mental Health Of Undergraduate Students İn New Jersey, Crosssectional Study. *Plos One*, 15:E0239696.
- Khatamzas, E., Rothe, C., & Kroidl, I. (2020). Covid-19 Questions and Answers From İnfectiology. *Dtsch Med Wochenschr*, 145, 1051-56.
- Koca, R. & Fazlıoğulları, Z. (2021). Covid 19 Pandemi Sürecinin Gençlerin Fiziksel Aktivite Sürelerine Olan Etkisinin Araştırılması. *Genel Tıp Dergisi*, 31 (2), 153-158.
- Kristensen, P., Weisaeth, L., & Heir, T. (2012). Bereavement and Mental Health After Sudden and Violent Losses: A Review. *Psychiatry*, 75, 76-97. <https://doi.org/10.1521/psyc.2012.75.1.76>.
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N. & Hu, S. (2020). Factors Associated With Mental Health Outcomes Among Health Care Workers Exposed To Coronavirus Disease 2019. *JAMA Network Open*, 3(3), 1-12.
- Larson, H. J., Jarrett, C., Eckersberger, E., Smith, D. M. D. & Paterson, P. (2014). Understanding Vaccine Hesitancy Around Vaccines and Vaccination From A Global Perspective: A Systematic Review of Published Literature, 2007-2012. *Vaccine*, 32, 2150-2159.
- Li, S.W., Wang, Y., Yang, Y.Y., Lei, X.M. & Yang, Y.F. (2020). Analysis of İnfluencing Factors of Anxiety And Emotional Disorders in Children And Adolescents During Home İsolation During The Epidemic of Novel Coronavirus Pneumonia. *Chinese Journal Of Child Health*, 1-9.
- Mao, L., Jin, H., Wang, M., et al. (2020). Neurologic Manifestations of Hospitalized Patients With Coronavirus Disease 2019 in Wuhan, China. *JAMA Neurol*, 77, 683-690.
- Memiş Doğan, M. & Düzeli, B. (2020). Covid-19 Özelinde Korku-Kaygı Düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 739- 752.
- Murthy, S., Gomersall, C. D. & Fowler, R. A. (2020). Care For Critically Ill Patients With COVID-19. *Journal Of The American Medical Association*. 323(15), 1499-1500. Doi:10.1001/Jama.2020.3633.
- Noor, F.M. & Islam, M.M. (2020). Prevalence And Associated Risk Factors Of Mortality Among Covid-19 Patients: A Meta-Analysis. *J Community Health* 45(6), 1270-82.
- Pakpour, A.H. & Griffiths, M.D. (2020). The Fear of Covid-19 And İts Role İn Preventive Behaviors. *Journal Of Concurrent Disorders*, 2 (1), 58-63.
- Parodi, S. M. & Liu, V. X. (2020). From Containment To Mitigation of Covid-19 İn The US, *Journal Of The American Medical Association*, 323(15), 1441-1442. Doi: 10.1001/Jama.2020.3882.
- Sağlık Bakanlığı (2022). *Sağlık Bakanlığı, Covid-19 Bilgilendirme Platformu*. <https://Covid19.Saglik.Gov.Tr/TR-66935/Genel-Koronavirus-Tablosu.Html>. Erişim Tarihi: 15.11.2022.
- Sehanobish, E., Barbi, M., Fong, V., et al. (2021). Covid-19-Induced Anosmia And Ageusia Are Associated With Younger Age And Lower Blood Eosinophil Counts. *Am J Rhinol Allergy*, 19458924211004800. 19.
- Shaban, R. Z., Nahidi, S., Sotomayor-Castillo, C., Li, C., Gilroy, N., O'Sullivan, M. V., et al. (2020). Sarscov-2 Infection and Covid-19: The Lived Experience and Perceptions of Patients in Isolation and Care in an Australian Healthcare Setting. *American Journal Of Infection Control*, 48(12), 1- 6.
- Shigemura, J., Ursano, R. J., Morganstein, J. C., Kurosawa, M., & Benedek, D. M. (2020). Public Responses to The Novel 2019 Coronavirus (2019-Ncov) in Japan: Mental Health Consequences and Target Populations. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 74(4), 281. Doi: 10.1111/Pcn.12988.
- Strong, P. (1990). Epidemic Psychology: A Model. *Sociology Of Health & İllness*, 12(3), 249- 259.

- Sun, N., Weib, L., Wang, H., Wang, X., Gaob, M., Hub, X., et al. (2021). Qualitative Study of The Psychological Experience of Covid-19 Patients During Hospitalization. *Journal Of Affective Disorders*, 278, 15-22.
- Sülkü, S., Coşar, K. & Tokatlıoğlu, Y. (2021). Covid-19 Süreci: Türkiye Deneyimi. *Sosyoekonomi*, 29 (49), 345-372.
- Sveen, J., Bergh Johannesson, K., Cernvall, M., & Arnberg, F. K. (2018). Trajectories of Prolonged Grief One to Six Years After A Natural Disaster. *Plos ONE*, 13(12), E0209757. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0209757>.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (4th Ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Wang, C., Cheng, Z., Yue, X.-G., & Mcaleer, M. (2020a). Risk Management of Covid-19 By Universities İn China. *Journal Of Risk And Financial Management*, 13(2), 36. <http://doi.org/10.3390/jrfm13020036>
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S. & Ho, R. C. (2020b). Immediate Psychological Responses and Associated Factors During The İntial Stage of The 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic Among The General Population in China. *International Journal of Environmental Research And Public Health*, 17(5), 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>.
- Weston, S. & Frieman, M.B. (2020). Covid-19: Knowns, Unknowns, and Questions. *Msphere*, 5, 20.
- WHO (2019). *World Health Organization* (2021, Ocak 16): Ten Threats To Global Health İn 2019. <https://www.who.int/emergencies/ten-threats-to-global-health-in-2019>.
- WHO (2022). <https://covid19.who.int/>. WHO Coronavirus (Covid-19) Dashboard. Erişim Tarihi: 15.11.2022.
- WHO, (2020). *World Health Organization (WHO)*. WHO Director-General's Opening Remarks At The Media Briefing on Covid-19. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-atthe-media-briefing-on>.